

УДК 177:1 (13.07.77)

Отрешко О.

Кандидат педагогічних наук, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД В УТВЕРДЖЕННІ ЗМІСТУ ПРИНЦИПІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглядається необхідність утвердження змісту принципів українського державотворення на засадах органічного поєднання та використання української культурно-історичної традиції та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: людина, політика, держава, державотворення, демократичні принципи, принципи українського державотворення.

Модель і принципи державотворення будь-якої держави ґрунтуються на традиціях, досвіді та національній пам'яті. Останнє є складовою самоідентифікації і консолідації народів, які населяють Україну. Відновлення й збереження колективної пам'яті про державотворчі традиції сприяє єднанню громадянства і мобілізації духовних сил народу, сприяє утвердженню України як рівноправного суб'єкта системи міжнародних відносин, збереженню державного ладу та її територіальної цілісності. Дослідження історичних традицій та особливостей дає унікальну можливість осмислити сьогодення, а також зазирнути у майбутнє української державності, спробувати знайти причини суперечностей, негараздів та проблем, по можливості, упередити їх повторення у майбутньому.

Треба наголосити, що обґрунтування принципів сучасного українського державотворення розгортається в різних напрямках. Одна група вчених переконана, що провідні ідеї українського національного державотворення ХХІ ст. можуть сформуватися лише на базі західних цінностей. Друга—не менш однозначно обстоює ідею ефективності східних пріоритетів, особливо орієнтацій на Росію. На наш погляд, більш конструктивною є позиція П. Кравченка, згідно якій як західні, так і східні орієнтації можуть бути для України ефективними лише за однієї умови: якщо їхні провідні ідеї реалізуються на міцному підґрунті української культурно-історичної традиції, узгоджуються з власною державотвор-

чою тенденцією. Узгодження інтересів, соціально-політична згода і духовна єдність на ґрунті національної ідеї, успішне здійснення перетворень і стабільність суспільного розвитку потребують осягнення першоджерел нашого національного єства і повернення до них [1, с. 6].

Демократичний характер державотворення на ґрунті вітчизняного історичного досвіду виявляється насамперед в орієнтації українців на незалежність, самостійність, суверенність державного будівництва. У ментальності народу впродовж сторіч визріла і закріпилася ідея самостійної України саме на принципах демократизму. Демократичні тенденції в період розподілу українських земель між сусідніми державами підпорядковувались головній меті—самозбереження і возз'єднання. І головним джерелом існування таких тенденцій залишалась політико-правова думка, що дійшла до нас через творчий спадок визначних теоретиків. Філософи і богослови, політики і правники, такі як Павло Русин, Юрій Дрогобич, Іван Вишенський, Станіслав Оріховський, Юрій Немирич, Шимон Шимонович, Василь Острозький, Петро Могила, Семен Яворський, Феофан Прокопович та багато інших створювали оригінальні державотворчі концепції, формулювали своє бачення і розуміння форм та методів управління державою та засад життєдіяльності суспільства. Багато з них розглядали проблеми державності крізь призму природного права та суспільного договору. Тому, безумовно, демократичні підходи існували в їх поглядах на розуміння закону, права, методів управління, суверенітету держави, меж її впливу на індивіда тощо.

На думку Станіслава Оріховського-Роксолана, зокрема, державність передбачала рівність між собою короля, ради і народу. Вільною держава може бути лише за умов дотримання права, а також освіти і виховання людей в дусі патріотизму. Правитель має бути не лише мудрим, а і повинен поважати закон і бути справедливим. Тобто, йдеться про такі важливі постулати демократії як рівність, справедливість, законність [2, с. 39]. Таким чином, в політико-правовій думці утверджувались демократичні державотворчі ідеї, які й утворили практичні засади державного будівництва в наступний період.

Практичним втіленням цих ідей слід вважати козацьку республіку, що постала на теренах України у XVII ст. і утверджувалась під гаслами боротьби за права і вольності. Проявом демократичних традицій були в цей період виборність посадових осіб, включно гетьмана, а також виборність суддів і діяльність генеральної ради як представницького органу всієї козацької громади. Діяльність козацьких рад того часу,

наприклад, продемонструвала живучість представницьких традицій в Україні, коріння яких сягає епохи вічового ладу. Крім того виникнення в добу національно-визвольних змагань та боротьби за незалежність таких інституцій було своєрідною альтернативою політичного розвитку тим установам і тенденціям, що їх засновували та впроваджували в Україні пануючі на українських землях чужоземні еліти. Відмінною рисою „козацького конституціоналізму» було те, що тут давалися взнаки насамперед вічові традиції, які відзначалися значно більшим демократизмом, аніж будь-де-інде. Але за умов несформованої державності, такий демократизм часто межував з анархією та свавіллям, що перешкоджало не лише утвердженню засад реального парламентаризму, а й самої державності [3, с. 425].

Реалізацією демократичних тенденцій слід вважати юридичне осмислення, оформлення та фіксацію ідеалу демократизму в „Пактах і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика 1710 р. Цей документ юридично фіксував принципи, що покладаються в основу державно-політичного устрою України. В єдине ціле намагались об'єднати традиції попередників, досвід Запорозької Січі та досягнення європейської політико-правової думки.

Прихильниками ідей соціального договору та природних прав людини були такі мислителі як Яків Козельський, Григорій Сковорода, Семен Десницький, Іван Котляревський та інші провідники демократичної думки, які вбачали у людині рівну серед рівних у суспільстві. Про демократичну республіку, де реалізуються ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, „раціональної демократії» мріяв і писав М. Костомаров. Демократичні погляди відстоювали С. Подолинський, М. Драгоманов, І. Франко та інші прогресивні мислителі [2, с. 40].

Слід мати на увазі, що крім історичного підґрунтя та впливу зарубіжного досвіду щодо демократичних принципів державотворення, у якості теоретичних основ державотворення ми маємо також традиційно українське гуманітарне розуміння держави. Саме у кінці XIX ст. розпочався процес посилення гуманітарних тенденцій у загально цивілізаційному розвитку, проникнення відповідних теоретичних ідей у широкі пласти культури та формування передових рухів громадськості. Це не могло не вплинути на розуміння сутності держави і вилилося в утворення демократичних політичних рухів, доктрин, програм тощо. Не оминув цей процес і українську суспільно-політичну думку, що утверджувалася в складних умовах становлення власної політичної ідентичності, боротьби проти зовнішнього поневолення та пошуку можливостей

національного державотворення. Гуманітарно-демократична тенденція розвитку найбільш повно проявилася у творчості видатних українських мислителів Івана Франка та Богдана Кістяківського, в яких людинознавство набуло не тільки самодостатнього значення, але й отримало конкретне співставлення із діяльністю владних інституцій [4, с. 198].

Фундаментальне висвітлення цієї проблематики можна побачити у філософсько-культурологічних творах Івана Франка. Цінність поглядів І. Франка в тому, що поряд із широкою публіцистичною і літературною діяльністю з підготовки українського народу до здобуття своєї державної незалежності, він зумів сформувати власне цілісне розуміння сутності майбутньої влади та її соціально-гуманітарної функції. Аналіз світоглядно-методологічних основ поглядів І. Я. Франка на державу й суспільно-владні відносини, демонструє їх співзвучність сучасним теоретичним і політичним ідеям, їх близькість до наших соціальних і державотворчих проблем та його безроздільну відданість справі побудови майбутньої української держави. Здійснені геніальним мислителем співставлення людини й держави, заперечення ним всіх різновидів етатизму за його імперські та антигуманні тенденції є ствердженням теоретичними й художніми засобами гуманізму як концепції, де домінує „емансипація людської одиниці». Розуміння І. Франком зв'язку держави й особи є людиноцентричним за своєю суттю і може бути зведене до твердження — держава має бути засобом гарантування умов реалізації саморозвитку особи [4, с. 202].

Повертаючись до Б. Кістяківського, зазначимо, що вчений привніс в українську політичну та філософсько-правову думку все прогресивне, що на той час було досягнуто європейською та світовою наукою. Для дослідника було характерне прагнення поєднати такі досягнення з українською історією та національними традиціями. Б. Кістяківський підтримував ідеї конституціоналізму на основі політичної свободи та земського самоуправління, а зараз досить актуальною нині для України є ідея місцевого самоврядування як основи держави, здійснюваного і контрольованого народним представництвом. На переконання Б. Кістяківського, для подолання хиб політичної системи слід прямувати у своєму поступі до Європи, переймати досвід великих прогресивних європейських громад. Дослідник також відзначав, що культурно-історична, духовна, соціальна ідентифікація нації — це життя як всього народу, так і життєвий світ кожної людини. Шлях національного буття пролягає через самовизначення особи [5, с. 16]. На його думку, орієнтація влади на людину забезпечується правовим устроєм

держави,,щонайважливішою інституцією» якої є,,народне представництво, що виходить з народу, є співучасником влади, безпосередньо створюючи одні акти та впливаючи на інші» [4, с. 202]. Необхідність гармонійного співіснування держави й особистості є засадничою тезою для Б. Кістяківського.

Як ми бачимо, протягом навіть і того періоду, коли в Україні не було державності, політико-правової ідеї про створення своєї держави на принципах демократії й гуманізму плідно розвивалися. У основі політичних, філософських трактатів українських дослідників звичайно лежали зарубіжні, як теоретичні, так і практичні принципи державотворення на демократично-гуманітарній основі. Дійсно, сьогодні ми маємо значну науково-практичну спадщину видатних українських мислителів минулого стосовно українського державотворення, яку необхідно грамотно використовувати. Але, необхідно підкреслити і вагому роль зарубіжного досвіду в утвердженні змісту принципів українського державотворення.

Необхідно зазначити, що державотворчі процеси в нашій країні обумовлені до певної міри геополітичним розташуванням. Геополітичний вектор розвитку України на сьогоднішній день визначений досить чітко. У зовнішній політиці завданням 2013 р. є успішне завершення переговорного процесу між Україною та ЄС щодо набуття Україною асоційованого членства та підписання угоди про зону вільної торгівлі, отримання безвізового режиму. Водночас Україна братиме активну участь у формуванні нової системи безпеки та співробітництва на європейському субконтиненті. Позаблокова політика надає Україні можливість бути важливою ланкою налагодження довіри та співробітництва між країнами регіону, широко долучатися до багатостороннього діалогу щодо майбутнього загальноєвропейської безпеки [6, с. 10].

Отже, інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий та гуманітарний простір є орієнтиром для проведення системних реформ, для модернізації країни, у підсумку для розбудови української держави. Дійсно, наші пріоритети—це європейські демократичні цінності як в розбудові держави, так і громадянського суспільства. Європа теж хоче бачити нашу країну цивілізованою та демократичною, такою що будує державу на європейських принципах.

На початку XXI ст. Україна одержала шанс не лише відійти від традиційності в розумінні відставання від магістрального шляху цивілізаційного розвитку, а й знайти своє місце в межах постмодерного суспільства, основні параметри якого сформувалися в розвинених

країнах Заходу. Але для цього слід враховувати європейську сталу демократичну тенденцію державного розвитку на нинішньому етапі українського державотворення, особливо за потреби подальших демократичних трансформацій держави і суспільства. Оптимізація і вдосконалення демократичної моделі держави і суспільства в сучасних умовах потребує адаптації традиційних демократичних принципів та цінностей до нових потреб та існуючих викликів. Це стосується всіх без виключення демократичних інститутів і процесів.

Узагальнюючи закордонний досвід демократичного державотворення зазначимо, що лише пріоритет права, фактична рівність прав і можливостей їх реалізації, гарантії прав і свобод людини і громадянина, розвинуте громадянське суспільство і ефективна система місцевого самоврядування, демократичні методи управління та інші важливі демократичні принципи та європейські цінності забезпечать реальний суспільний прогрес Україні. Тому незалежно від змін у владі поглиблення демократичних засад залишається головним пріоритетом розвитку української держави [2, с. 42].

Зарубіжний досвід стосовно демократичних принципів державотворення яскраво проявився у розгортанні конституційного процесу в Україні в умовах зародження ринкових механізмів й становлення багатопартійної політичної системи на початку 90-х рр. XX ст. 30 червня 1992 р. Комісія по розробці нової Конституції України внесла на розгляд Верховної Ради її перший проект. Він був схвалений Європейською комісією, „За демократію через право» та позитивно оцінений зарубіжними й українськими експертами. На жаль цей проект так і не був внесений на пленарне засідання українського парламенту через політичну кризу. Вона завершилася прийняттям рішення Верховної Ради про дострокові вибори парламенту та президента влітку 1994 року. Україна втратила реальний шанс уже на початку свого державотворення отримати передову демократичну Конституцію як підґрунтя для подальшого ефективного розгортання державотворчих процесів [7, с. 642].

Сучасні українські політики також часто звіряють своє бачення конституційних основ функціонування держави із стандартами, що були встановлені і активно розвиваються Європейською комісією, „За демократію через право», відомою як Венеціанська комісія. Висновки та рекомендації Венеціанської комісії не є і не можуть бути обов'язковими. Адже завданням Венеціанської комісії згідно з її Статутом є здійснення фахової оцінки гарантій забезпечення демократії. З цією метою комісія має поглиблювати вивчення правових систем держав-учасниць, переду-

сім з метою гармонізації таких систем; втілювати у життя демократичні принципи правової держави, досліджувати проблеми, пов'язані з функціонуванням, зміцненням та розвитком демократичних інститутів. За роки свого існування Венеціанська комісія підготувала більше 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України. Серед найважливіших з висновків слід згадати висновки щодо проектів Конституції України, Законів України, „Про Автономну Республіку Крим», „Про Конституційний Суд України», „Про вибори народних депутатів України», „Про судоустрій та статус суддів», „Про політичні партії», „Про внесення змін та доповнень до Конституції України», „Про прокуратуру», „Про Кабінет Міністрів України», „Про мирні збори», „Про єдиний держаний реєстр виборців» (спільний висновок з ОБСЄ/БДПЛ), „Про парламентську опозицію в Україні», „Про внесення змін та доповнень до законодавчих актів, які стосуються статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад», „Про статус народних депутатів України», проекти законів про референдум. Серед найбільш актуальних подій останнього часу слід відзначити висновки щодо конституційної ситуації в Україні, проекту Виборчого кодексу України та Закону України про судоустрій та статус суддів [8].

Також зарубіжний досвід стосовно демократичних принципів державотворення в Україні яскраво проявляється у організації діяльності системи самоврядних структур. На нашу думку, європейська модель місцевого самоврядування просто необхідна для української реальності, тому що у цій моделі місцеві органи виконавчої влади політично нейтральні. Це гарантує, що: існує можливість реальної участі громадян у справах місцевого самоврядування на основі пріоритету їхніх прав; органи самоврядування створюють умови для такої участі відповідно до власного вибору громадян; політичні партії виконують роль посередників між громадянами та органами місцевого самоврядування.

Це демократична модель місцевого самоврядування, вона принципово відрізняється від бюрократичної номенклатурної моделі, що нині діє в Україні, яка робить залежним місцеве самоврядування від центральної влади, а громадян — від виконавчих органів місцевого самоврядування. Нині постало завдання вироблення української моделі місцевого самоврядування, що ґрунтується на адаптації зарубіжного досвіду та самостійно формалізує концепцію розвитку місцевого самоврядування. Напрацювання саме європейської моделі розвитку системи самоврядних структур в Україні дасть змогу уникнути помилок постсо-

ціалістичного модерну та реалізувати демократичні засади суспільного управління. Важливо наголосити на доцільності того, щоб подальша реалізація політики децентралізації в Україні розглядалася саме в контексті європейського вибору. Досвід децентралізації та регіоналізації у Франції, Німеччині та Польщі пропонує низку відповідних прикладів [9, с. 23].

Тоталітарне минуле нашої держави змушує використовувати зарубіжний досвід в утвердженні змісту принципів українського державотворення за багатьма питаннями, у тому числі і стосовно розбудови громадянського суспільства, що є важливим чинником у процесі державотворення. На нашу думку, необхідно задіяти усі важелі для розбудови громадянського суспільства. Адже саме в процесі усвідомлення змісту реалізації демократії західного зразка в Україні виникла ця проблема. Окрім того, перспектива європейської інтеграції для України — це аж ніяк не риторичне питання, як може здаватися на перший погляд. Власне кажучи, на сьогодні термін «громадянське суспільство» набув особливого змісту як певний тип суспільства, як зліпок його соціально-економічної, політичної та правової природи або критерій розвиненості соціуму в певну історичну епоху. Громадянське суспільство — це рівень, на якому відображає себе демократія. Тут найчіткіше проявляються і одночасно встановлюються та формалізуються відносини між індивідами, що є основою формування правової держави. На цьому рівні демократія переходить від способу співіснування людей у державі до форми правління. Це, у свою чергу, потребує наявності певних умов: внутрішньої автономності людини; зовнішніх, правових гарантій збереження цієї автономності; структуралізованого суспільства; відповідної системи соціальних відносин, зокрема відносин власності; адекватної політичної системи [10, с. 87].

Дослідження процесу національного державотворення зумовлене, перш за все, потребами практики, насамперед формуванням в Україні громадянського суспільства й побудовою правової, демократичної, соціальної держави. Ураховуючи досвід розвинених демократій, концепція українського державотворення повинна бути зорієнтована на Громадянина та на соціальні інвестиції у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення кожної людини та гуманітарного обличчя суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кравченко П. А. Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (соціально-філософський аналіз) / П. А. Кравченко. — К.: ГЕНЕЗА, 2001. — 332 с.
2. Кормич А. І. Демократичні традиції українського державотворення / А. І. Кормич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Kormich_A.pdf
3. Звіркowska В. А. Козацькі ради в історичній еволюції українського парламентаризму / В. А. Звіркowska // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2009. — Випуск 28. — С. 421–426.
4. Петровський П. Актуальність гуманітарного розуміння держави в українській суспільно-політичній думці початку ХХ століття [Електронний ресурс]. / П. Петровський. — Режим доступу: — http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_2/doc/5/03.pdf
5. Альчук М. П. Філософія Богдана Кістяківського в українському філософсько-правовому дискурсі кінця ХІХ—початку ХХ ст.: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.05 «Історія філософії» / М. П. Альчук. — Львів: Б. в., 2011. — 32 с.
6. Пенглер Т. І. Новітній період українського державотворення та його основні етапи / Т. І. Пенглер // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 63 (№ 8). — С. 640–646.
7. Венеціанський стиль європейської конституційної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://coe.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/970-venecianskyj-stily-jevropejsykoji-konstitucijnoi-spadshhini>
8. Шарий В. І. Становлення в Україні європейської моделі організації самоврядних структур: проблеми та перспективи / В. І. Шарий // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 3 (20). — С. 22–26.
9. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії / Н. Латигіна // Політичний менеджмент — 2009. — № 3. — С. 81–91.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013 р.

Отрешко В. Историческая основа и зарубежный опыт в утверждении содержания принципов украинского государства

Рассматривается необходимость утверждения содержания принципов украинского государства на принципах органического сочетания и использования украинской культурно-исторической традиции и зарубежного опыта.

Ключевые понятия: человек, политика, государство, демократические принципы, принципы украинского государства.

Otreshko V. Historical background and international experience in approving the content of the principles of Ukrainian state creation

The need for strengthening the content of the principles of Ukrainian state creation on the basis of organic combination and use of Ukrainian cultural and historical tradition and international experience was reviewed.

Keywords: human, politics, state, state creation, democratic principles, principles of Ukrainian state creation.

© Отрешко О., 2014